

O'zbekiston Respublikasi
Maktabgacha va maktab
ta'limi vazirligi

ISSN: 2992-9008
UDK: 37

TA'LIM VA TARAQQIYOT

Ilmiy-uslubiy jurnali

2026-YIL 5-SON

www.journal.namspi.uz

Bosh muharrir: Namangan davlat pedagogika instituti rektori B.E.Xusanov
Mas'ul muharrir: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor M.R.Qodirxonov
Mas'ul muharrir o'rinbosari: Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i J.A.Yuldashev

TAHRIR HAY'ATI

Aniq va tabiiy fanlar: k.f.d., prof. Sh.Abdullayev, f-m.f.d., dots. R.Xakimov, k.f.d., prof. N.Vohidova, k.f.d., dots. M.Qodirxonov, b.f.d., dots. A.Batashov, f-m.f.n., dots., T.Abdullayev, p.f.n., dots. M.Eshnazarova, p.f.n., dots. G'.Nafasov, p.f.n., dots. M.Boltayeva.

Texnika fanlari: t.f.d., prof. A.Umarov, t.f.d., prof. A.Qayumov, PhD, dots. Sh.Xudoyqulov, PhD, dots. Abdunazarov.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar: s.f.d., prof. T.Fayzullayev, tar.f.d., prof. A.Rasulov. f.f.d., prof. M.Ismoilov, i.f.d., dots. N.Sotivoldiyev, t.f.n., dots. A.Isoqboyev, f.f.n., dots. O.Mamatov, t.f.n., dots. Z.Haydarov, PhD. J.Yuldashev, PhD. A.Abdullayev.

Pedagogika fanlari: p.f.d., prof. B.Xodjayev, p.f.d., prof. X.Najmiddinova, p.f.d., prof. T.Ismoilov, p.f.d., prof. S.Abdullayev. p.f.d., prof., M.Y.Sobirova, p.f.d., prof., R.Zamilova, p.f.d., prof. Sh.Xujamberdiyeva, p.f.d., dost. M.Asqarova, PhD, dots. M.Asranboyeva.

Filologiya fanlari: fil.f.d., prof. N.Uluqov, fil.f.d., prof. H.Usmanova, f.f.d., dots. X.Shokirova, p.f.n., dots. S.Misirov, p.f.n., dots. Sh.Ubaydullayev, PhD., dots. P.Lutfullayev, PhD., dots. M.Yakubbayev.

Texnik muharrir: R.Tursunov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko'chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136, **Faks:** (0369) 227-27-21,

Email: Info@namspi.uz

"Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnali elektron to'plam sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2022-yil 25-oktabrdagi № 045044 raqamli guvohnomasi asosida chop etiladi. Jurnal Oliy Attestatsiya komissiyasining 2024-yil 30-noyabrdagi (№ 364/5) yig'ilishi qaroriga asosan pedagogika fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan asosiy ilmiy natijalarini chop etish uchun tavsiya etilgan. UDK: 37, Xalqaro standartlashtirish raqami (ISSN): 2992-9008.

Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma'lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA TANQIDIY FIKRLASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Nuralxanova Raushan Sabitovna
E-mail: nurxanovarushan@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli ta'lim sharoitida boshlang'ich sinf o'quvchilarining tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish muammosi ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga ta'sir etuvchi pedagogik-psixologik omillar, jumladan, bilish faolligi, tafakkur operatsiyalari, diqqat, nutq va refleksiv faoliyatning ahamiyati yoritib berilgan. Shuningdek, raqamli ta'lim vositalaridan maqsadli foydalanish o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, dalillarni baholashi va asoslangan xulosalar chiqarishiga ta'siri ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, pedagogik-psixologik omillar, bilish faolligi, muammoli ta'lim, dialogik muloqot, refleksiv faoliyat, raqamli ta'lim vositalari.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация. В данной статье с научно-теоретической и практической точек зрения проанализирована проблема развития навыков критического мышления у учащихся начальных классов в условиях цифрового образования. Освещены педагогико-психологические факторы, влияющие на развитие критического мышления, в том числе значение познавательной активности, мыслительных операций, внимания, речи и рефлексивной деятельности. Также рассматривается влияние целенаправленного использования цифровых образовательных средств на самостоятельное мышление учащихся, оценку фактов и формулирование обоснованных выводов.

Ключевые слова: критическое мышление, педагогико-психологические факторы, познавательная активность, проблемное обучение, диалогическое общение, рефлексивная деятельность, цифровые образовательные инструменты.

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DEVELOPING CRITICAL THINKING SKILLS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Abstract. *This article analyzes the problem of developing critical thinking skills in primary school students within the context of digital education from scientific-theoretical and practical perspectives. The pedagogical and psychological factors influencing the development of critical thinking, including the significance of cognitive activity, mental operations, attention, speech, and reflective activity, have been highlighted. It also examines the impact of purposeful use of digital educational tools on students' independent thinking, fact-evaluation, and the formulation of well-founded conclusions.*

Key words: *critical thinking, pedagogical and psychological factors, cognitive activity, problem-based learning, dialogic communication, reflexive activity, formative assessment, digital educational tools.*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarga tayyor bilimlarni yetkazish bilan bir qatorda, ularni axborotni mustaqil tahlil qilish, turli fikrlarni taqqoslash, dalillarni baholash va asoslangan xulosalar chiqarishga o'rgatish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, raqamli axborot oqimining kengayishi sharoitida o'quvchining har qanday ma'lumotni tayyor bilim sifatida qabul qilmasdan, uning mazmunini anglash, ishonchliligini tekshirish va muayyan mezonlar asosida baholash qobiliyatini shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich ta'lim davri o'quvchi shaxsining intellektual rivojlanishi, bilishga bo'lgan qiziqishi, mustaqil mulohaza yuritishi va o'quv faoliyatiga munosabati shakllanadigan muhim bosqich bo'lib, bu davrda tashkil etilgan ta'lim jarayoni bolaning bilimlarni samarali o'zlashtirishiga, o'z fikrlarini asoslashga, muammoning turli yechimlarini izlash va o'z xulosalarini qayta ko'rib chiqishiga ham xizmat qilishi lozim. Raqamli ta'lim muhiti ushbu vazifalarni amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Interaktiv topshiriqlar, animatsiyalar, elektron ta'lim resurslari, raqamli matnlar va virtual muammoli vaziyatlar o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirishi mumkin, lekin tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni kafolatlamaydi. Buning uchun raqamli resurslar aniq didaktik maqsad, o'quvchilarning yosh xususiyatlari va fikrlash faoliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan topshiriqlar bilan uyg'unlashtirilishi zarur. Shu nuqtayi nazardan, boshlang'ich sinf

o'quvchilarining tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga ta'sir etuvchi pedagogik va psixologik omillarni o'rganish raqamli ta'lim texnologiyalarini ilmiy asosda tashkil etish uchun muhim nazariy-amaliy ahamiyatga ega.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Tanqidiy fikrlash muammosi pedagogika, psixologiya, falsafa va ta'lim metodikasi doirasida keng o'rganilgan bo'lib, mazkur tushunchani izohlashda fikrlashning tahliliy, mantiqiy, baholovchi va refleksiv jihatlariga alohida e'tibor qaratiladi. Tanqidiy fikrlashning tarkibiy tuzilishini o'rganishda P.A. Facione tomonidan ishlab chiqilgan yondashuv alohida ahamiyatga ega. Olim tanqidiy fikrlashni talqin qilish, tahlil, baholash, xulosa chiqarish, izohlash va o'z fikrlash faoliyatini nazorat qilish kabi intellektual ko'nikmalar majmui sifatida tavsiflaydi [3]. Ushbu yondashuv tanqidiy fikrlashning ko'p komponentli xususiyatini ochib beradi. Boshlang'ich ta'lim amaliyotida mazkur ko'nikmalar o'quvchilarning matn mazmunini tahlil qilishi, voqea-hodisalar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashi, berilgan dalillarning ahamiyatini baholashi va o'z javoblarini asoslab berishida namoyon bo'ladi. Zero, tanqidiy fikrlashning o'zi axborotlarni o'zlashtirishdan boshlanadigan va xulosa chiqarish bilan tugallanadigan murakkab o'ylash jarayoni [1] hisoblanadi. L.Vygotskiyning madaniy-tarixiy yondashuvi nuqtayi nazaridan, bolaning bilish rivojlanishi ijtimoiy hamkorlik, muloqot va pedagogik qo'llab-quvvatlash bilan uzviy bog'liq [5]. Bu yondashuv boshlang'ich sinf o'quvchilariga murakkab vazifalarni mustaqil bajarishni talab qilishdan oldin, ularni savollar, yo'naltiruvchi ko'rsatmalar va hamkorlikdagi faoliyat orqali qo'llab-quvvatlash muhimligini anglatadi. Raqamli ta'lim sharoitida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalasi texnologik vositalar va pedagogik yondashuvlarning o'zaro aloqadorligi nuqtayi nazaridan ham o'rganilmoqda. Xususan, 2024-yilda "Thinking Skills and Creativity" jurnalida chop etilgan tadqiqotda boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish samaradorligi pedagogik yondashuvlar, texnologik vositalar va maktab muhiti o'rtasidagi muvofiqlik bilan bog'liq holda tahlil qilingan [2]. Mazkur tadqiqot

raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etishda ularning mavjudligi bilangina cheklanmasdan, o'quvchilarni faol fikrlashga undaydigan didaktik topshiriqlarni ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi. Boshqa tadqiqotlarda esa boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning matn bilan ishlash, dialogik muloqot, raqamli texnologiyalar va amaliy faoliyatga asoslangan yondashuvlari tahlil qilingan [4]. Ushbu yondashuvlar o'quvchilarni faol fikrlashga jalb etish, mustaqil mulohaza yuritish va o'z fikrlarini asoslash ko'nikmalarini rivojlantirishda o'quv materiallari mazmuni hamda pedagogik muloqotning ahamiyatini ko'rsatadi. Mazkur ilmiy qarashlar tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda psixologik rivojlanish qonuniyatlari, o'qituvchining pedagogik boshqaruvi va raqamli vositalarning didaktik imkoniyatlarini birgalikda hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

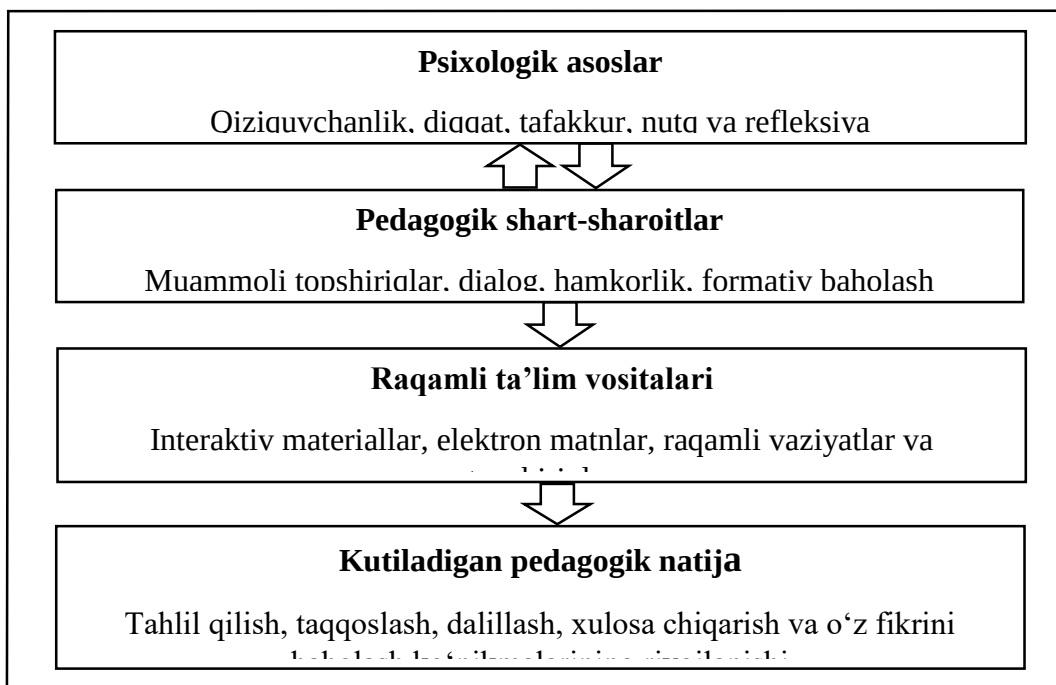
Mazkur tadqiqot raqamli ta'lim sharoitida boshlang'ich sinf o'quvchilarining tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlarini ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan asoslashga yo'naltirilgan. Tadqiqot jarayonida shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy, faoliyatga asoslangan hamda tizimli yondashuvlar metodologik asos sifatida tanlab olindi. Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, raqamli ta'lim vositalaridan maqsadli foydalanish, muammoli vaziyatlarni yaratish va refleksiv faoliyatni tashkil etish tamoyillariga tayanildi. Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, ilmiy manbalarni umumlashtirish va tizimlashtirish metodlaridan foydalanish orqali tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik omillari aniqlashtirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish, avvalo, ularning yoshga xos psixologik xususiyatlarini hisobga olishni talab etadi. Kichik maktab yoshida bolalarning bilish jarayonlari, jumladan, idrok, diqqat, xotira, tafakkur va nutqi rivojlanib boradi. Shu sababli tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan

topshiriqlar o'quvchilarning mavjud bilimlari, hayotiy tajribasi va aqliy imkoniyatlariga mos ravishda tashkil etilishi kerak. Mazkur jarayonda quyidagi psixologik xususiyatlar alohida ahamiyat kasb etadi. Birinchidan, bilish faolligi va qiziquvchanlik. Boshlang'ich sinf o'quvchilari atrofdagi hodisalarning sabablarini bilishga, yangiliklarni o'rganishga va savollarga javob topishga intiladilar. Ushbu tabiiy qiziquvchanlikni tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik omili sifatida qarash mumkin. Masalan, raqamli ta'lim resursida bir-biridan farq qiluvchi ikkita tasvir namoyish etilib, o'quvchidan ular o'rtasidagi farqlarni aniqlash va bu farqlarning sabablarini tushuntirish so'ralishi mumkin. Ikkinchidan, tafakkur operatsiyalarining rivojlanishi. Taqqoslash, tahlil qilish, umumlashtirish, tasniflash va sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash tanqidiy fikrlashning muhim tarkibiy qismlaridir. Boshlang'ich sinflarda bu ko'nikmalarni rivojlantirish uchun o'quvchilarga faqat to'g'ri javobni topish emas, balki bu javobga qanday kelganini izohlash imkonini beruvchi topshiriqlar berilishi lozim. Uchinchidan, diqqat va axborotni saralash qobiliyati. Raqamli muhitda matn, tasvir, ovoz va animatsiyalar bir vaqtda taqdim etilishi mumkin. Bu imkoniyatlar o'quvchining qiziqishini oshirishi bilan birga, ortiqcha axborot sababli uning diqqatini chalg'itishi ham mumkin. Shu bois raqamli materiallar mazmunan aniq, yoshga mos va ortiqcha bezaklardan xoli bo'lishi maqsadga muvofiq. To'rtinchidan, nutq va o'z fikrini asoslash qobiliyati. O'quvchilarning tanqidiy fikrlash darajasini aniqlashda ularning o'zaro muloqot jarayonidagi faoliyatini kuzatish muhim metodlardan biri hisoblanadi. Kuzatish usuli orqali o'quvchilarning fikrlash qobiliyati, o'z fikrini ifodalash hamda boshqalar bilan samarali muloqot o'rnatish ko'nikmalarini tahlil qilish va o'zaro taqqoslash imkoniyati yaratiladi [6]. Tanqidiy fikrlash o'quvchining faqat ichki aqliy faoliyatida emas, balki o'z fikrini og'zaki yoki yozma tarzda ifodalashida ham namoyon bo'ladi. "Nima uchun bunday deb o'ylaysan?", "Qanday daliling bor?", "Boshqa yechim bo'lishi mumkinmi?" kabi savollar o'quvchini fikrini asoslashga undaydi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda o'qituvchi tomonidan tashkil etiladigan ta'lim

jarayonining mazmuni, metodlari, vositalari va baholash mezonlari muhim o'rin tutadi. O'quvchi tayyor ma'lumotni takrorlovchi emas, balki uni anglaydigan, tekshiradigan, tahlil qiladigan va o'z xulosasini shakllantiradigan faol subyekt sifatida ishtirok etishi lozim. Bunda quyidagi pedagogik xususiyatlarni ajratib ko'rsatish mumkin. Muammoli ta'lim vaziyatlarini yaratish. O'quvchilarga bir nechta ehtimoliy javobga ega savollar, kundalik hayotdan olingan muammolar va turli yechimlarni talab qiladigan vazifalarni taqdim etish ularning mustaqil fikrlashini faollashtiradi. Masalan, raqamli taqdimotda o'simlikning o'sishi uchun zarur shartlar aks ettiriladi va o'quvchilardan berilgan vaziyatda nima uchun o'simlik yaxshi rivojlanmaganini tushuntirish so'raladi. Dialogik va hamkorlikdagi ta'limni tashkil etish. Guruhli muhokamalar, juftlikda ishlash, o'zaro savol berish va turli fikrlarni taqqoslash o'quvchilarning dalillash hamda boshqalarning nuqtayi nazarini tushunish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bunda o'qituvchi o'quvchilarga tayyor xulosani bermasdan, ularni asosli fikrga yo'naltiruvchi savollar bilan qo'llab-quvvatlaydi. Muammoga bir nechta yechim izlash. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun o'quvchilarni faqat bitta javobni topishga emas, balki muammoni turli usullarda hal qilishga o'rgatish zarur. Bunday topshiriqlar muqobil fikrlash, yechimlarni taqqoslash va eng maqbul variantni tanlashga yordam beradi. Ta'lim mazmunini hayotiy vaziyatlar bilan bog'lash. O'quvchilarga kundalik hayotda uchraydigan vaziyatlar asosida topshiriqlar berish o'zlashtirilgan bilimlarni amalda qo'llash va mustaqil qaror qabul qilish imkonini yaratadi. Masalan, berilgan xarita asosida manzilga borish yo'llarini taqqoslash yoki biror xulosa uchun qaysi dalil muhimligini aniqlash mumkin. Tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining rivojlanishi psixologik imkoniyatlar va pedagogik shart-sharoitlarning o'zaro ta'siri natijasida amalga oshadi. O'quvchining yosh xususiyatlarini hisobga olmasdan murakkab topshiriqlarni berish yoki pedagogik jihatdan to'g'ri tashkil etilmagan raqamli vositalardan foydalanish kutilgan natijani bermasligi mumkin. Mazkur bog'liqlikni quyidagi ko'rinishda ifodalash mumkin (1-rasmga qarang):

1-rasm. Raqamli ta'lim sharoitida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish omillarining o'zaro bog'liqligi

Tahlillar asosida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda quyidagi metodik tamoyillarga rioya qilish maqsadga muvofiq: topshiriqlarni o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlariga moslashtirish; oddiy tahliliy vazifalardan murakkabroq muammoli vazifalarga bosqichma-bosqich o'tish; o'quvchidan javob bilan birga uning sababini ham izohlashni talab qilish; turli fikrlarni hurmat qilish va dalillar asosida baholash madaniyatini shakllantirish; raqamli vositalardan maqsadli, xavfsiz va me'yorida foydalanish; o'quvchining fikrlash jarayonini kuzatish, qayta aloqa berish va o'z-o'zini baholashiga imkon yaratish. Mazkur tamoyillar raqamli ta'lim vositalarini tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan yaxlit pedagogik tizimning tarkibiy qismi sifatida ko'rish imkonini beradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan nazariy tahlillar natijasida raqamli ta'lim sharoitida boshlang'ich sinf o'quvchilarining tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish murakkab pedagogik-psixologik jarayon ekanligi aniqlandi. Ushbu jarayon o'quvchilarning yosh xususiyatlari, bilish faoliyati, mustaqil fikrlashga bo'lgan ehtiyoji va o'z fikrini ifodalash imkoniyatlari bilan bevosita bog'liq. Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqib aytish mumkinki, raqamli ta'lim sharoitida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish texnologiyasini ishlab chiqishda psixologik xususiyatlar, pedagogik metodlar va raqamli didaktik vositalarning o'zaro uyg'unligini ta'minlash nazariy hamda amaliy jihatdan muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abatov J.B. Talabalarda kreativ fikrlashni rivojlantirishning pedagogik texnologiyasini takomillashtirish: pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD). ... diss. avtoref. – Nukus, 2025. – 56 b. – B. 12.
2. Falloon G. Investigating pedagogical, technological and school factors underpinning effective 'critical thinking curricula' in K-6 education. // Thinking Skills and Creativity, 2024. – №51. – 16 p.
3. Facione P.A. Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction: Executive Summary. – Millbrae, CA: California Academic Press, 1990. – 21 p.
4. Jegstad K.M. et al. Approaches to critical thinking in primary education classrooms: A systematic review. // Educational Research Review, 2025. – №48. – 26 p.
5. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. – 160 p.
6. Xodjayeve F.O. O'quvchilarni tanqidiy fikrlashga o'rgatish va uning muhim jihatlari. / Zamonaviy ta'lim, – 2017. №6, 43-47 b.